

II. APAFI MIHÁLYNÉ, BETHLEN KATA HAGYATÉKA.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I. Apafi Mihály fejedelem, főleg fejedelmi érzületű hitvese, Bornemisza Anna ösztönzésére sok várat, kastélyt, nemesi udvarházat, falukat, birtokokat és birtokrészeket hagyott, fejedelmi székével és süvegével együtt fiára, II. Apafi Mihályra, részint hatszázados ősi birtokokat, azok fölszerelvényeit, a fölkelhető ingóságokat, családi clenodiumokat sat. részint mint az ország KK-rai és RR-dei beleegyezésével legtöbbnyire törvényezikileg inscribált fiskális jószágokat 99 évi zálog című birtoklásra, a mire ily értelemben fejedelmi joga volt. S bár egy alkalommal adományozásai érvényen kívül helyeztetek, a nejének és fiának inscribált jószágok adományozása nem esvén ezen korszakba, ez országos végzés által érintve nem voltak. Az ifjú Apafi valóban mesés vagyonnal s gazdagsággal bírt,¹⁾ a minővel sok kis német fejedelem nem, s mindez hosszasan szállván nemzedékről nemzedékre, I. Apafi Mihályról a II-ikra, utoljára egy férj és örökös nélküli özvegyre, Bethlen Katára maradt.

Ausztria politikája s a nagyobbára r. catholicus Magyarország államérdeke miatt az ifjú fejedelem nem maradhatott meg atyja székében,²⁾ pedig hogy az ország ezt óhajtotta, s ő évekig ily reményben élt, mutatják udvartartásában talált alább elősorolandó számos emlékek. Nejévé családi érdekek Bethlen Gergely, fogarasi várkapitány lányát, Bethlen Katát választották; de a fejedelem csakhamar azon ürügy alatt, hogy a bécsi udvar körében növekedvén, uralkodásra képesebbé legyen, valósággal pedig az udvar attól féltében, hogy a török az Erdélyben élő fejedelmi jogutód és örökös neve alatt izgatásokat kezd s tán forradalmat idéz elő, Bécsbe vitetett fel s ott marasztaltott, ifjú neje tőle

¹⁾ Lásd: »*Századok*«, 1878. 416. l.

²⁾ Lásd: *Az utolsó Apafi*. Magyar Történelmi Tár, XXI. köt.

elszakadva Erdélyben élt, s így életök virágjában egymástól elkülönítve, magzatoktól megfosztva, szívök csaknem elhült, kedélyök búsongóvá lett. Mikor sok év múltán a fejedelelné Bécsbe férjéhez menetelét megnyerte, már sivárrá vált mindkettő kedélyvilága.

A fejedelemben tapasztalatlansága, Bécs világvárosi helyzetének társadalmi sötét oldalai, az udvari fény csábjá s hízelgők hamis öntettetése és irányzatos sugalmazásai, őt hamar tévútra vezették, élvágy, bő költés, fejedelmi udvartartás ösztönét ébresztették fel benne, magas egybeköttetése, birtokperei s az udvarnál folyt ügyeiben kis és nagy befolyású közbenjárók megjutalmazása roppant birtokainak rendes jövedelmeit — hihetően a kezelő tisztek szabadkeze is hozzájárulván — teljesen fölemésztették s ő évről évre mélyebben merült bele egy szörnyű adósság végzetes örvényébe.

(Óvári Keszeg Jánosnak, a fejedelem udvarmesterének 1699. május 6-án Bécsből Fogarasba írt levele, egy 1704. a fejedelem és hitvese által aláírt adósságlevél, a herczegnének 1707. szept. 19. a bécsi udvari kamara elnökéhez intézett keserves és szemrehányásokkal tele panaszirata s a férje halálakor számbavett adósságok nagy tömege világot vet a fejedelmi pár szálnalmas helyzetére. »Istennek hála — írja Óváry — a méltóságos fejedelem, kegyelmes uram ő nagysága jó egészségben van. Nagyságod pedig, kegyelmes asszonyom! ne búsúljon. Istennek hála jóreménységünk van, négy öt nap alatt az urunk, ő nagysága dolgai elővétenek és el is végeztetnek jó véggel, úgy biztatnak minket azok a nagy emberek, kiken azon dolgok megfordúlnak. Urunk ő nagysága bizony igen igen szorgalmatos, hogy minél hamarább rendbehozhassa dolgait, s nagyságtok egymás látásával megvidámíthatassék. Bideskuti uramot [a fejedelem főlovászmesterét] urunk ő nagysága várja mind a költség kedvéért, melyben igen megfogytok, mind a lovak, fejjénemű és csizmák kedvéért. És ha ő kegyelme mégis késik s nagyságod Szebenbe is valami pénzt nem tétet le, bizony kegyelmes asszonyom! nem lesz mire vetnünk kezünket, s noha mindenkor is ugyan, de a költség leginkább most kívántatnék, ha dolgaink már megindúlnak. A mit Frater György uram hozott, 918 magyar forintot, minthogy postára is másodmagával abból költött, annak hamar végét értük; mert a szállásért is mindjárt szakasztottam belőle száz német forintot; a többit a lovakra való drága széna, abrak, a kocsisoknak, hajdúknak való fizetés s a konyhatartás könnyen megemészthették. A gazdánk is szüntelen búsít, még többel levén adósok neki a múlt félesztendőre kétszáz német forintnál, holott háromszázat már lefizettem. Nagyságodat — így végződik a levél — alázato-

san követem, hogy terhelém, a több egyéb költségeket pedig nemis említem. Ezzel isten kegyelmes gondviselésébe ajánlom fejedelmi méltóságos személyét s adja is az én kegyelmes urammal, ő nagyságával együtt látnom hamaridőn, örvendetesen.«¹⁾

Az idézett adósságlevél szerint 10,000 forintot Walderode grófnétól két láda aranyozott ezüst asztali készletökre 3 száztóli kamat mellett vettek fel, azt zálogul kötvén le, de a hitelezőt felhatalmazva, hogy félév elteltével bárminő javaikból tetszés szerínt magának eleget vehessen és vétethessen.²⁾ Az adósságlevélben a clenodiumok és ládák érdekesen vannak leírva. A ládák ezüst lemezből voltak készítve, egyikben 88 darab ezüst kisebb-nagyobb tál, tányér, kés, villa, kanál, vizes kanna, eczetes és mustártartó, korsó, cukor- és sótartók, tálczák, mosdó medenczék, kannák, gyertyatartók, melyek együtt 213 márkát, 10 latot nyomtak, két nagy mosdómedencze 23 márka két lat nehéz volt, 42 tányér 84 márka, 2 lat súlyú. A második ládában is hasonló nagyértékű tárgyak, a többi között 3 nagy tál 26 márka, 13 lat, 18 kisebb tányér 39 márka 2 lat súlyú sat. együtt 90 darab, melyek 232 márkát 11 latot nyomtak. E ládákön kívül volt még 58 márkát 7 latot nyomó másféle ezüstnemű, aranyozott mosdó-medencze, melyen lovon ülő férfi volt kinyomva, spanyol ezüst sótartó, tábori evőeszközök készlete [*Service*] sat. A három rendbeli ezüst nemű 504 márkát és 16 latot tett, becsértéke 10,017 rf. 50 kr. Hogy a fejedelem ennyit és nem többet adott át Walderode grófnénak, saját keze aláírásával ismerte el 1704. febr. 28.

E nagybecsű ezüst készletet a fejedelem nevében 1705. decz. 23. Rad és Hösclin nevű bécsi kereskedők váltották ki 10,146 rfton, 10,000-et a hitelezőnek adtak, a többbit a fejedelem javára számították el.³⁾

Hasonló sors érte másnemű ezüstjeiket is. 1702. nov. 10. Peschmann Péter Mayna melletti Frankfurtban élő vendéglősnek egy jegyzéke maradt fenn az Apaffi-iratok közt, melyben az a következők átvételét ismeri el, s mihelyt a fejedelem kívánja, visszaadásukat ígéri. Nyolcz ezüst tál, 12 ezüst tányér a fejedelem címerével, sat. ezüst kávékanna, ezüst lámpa, ezüst thea edény, ezüst kávék kanalak, kávé csészék, nagy ezüst szelenczék sat.⁴⁾

A fejedelem udvartartásának költséges volta kitűnik azon intézkedéséből, a mit 1705. ápril 15. udvarháza és kertje új átalakítása iránt aláírása és pecsége alatt kiadott s az erre fordítandó

1) Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

2) Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

3) Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

4) Az erdélyrészi levéltárakban levő eredetiből.

költséget előre biztosította. A tulajdonos — úgymond — a kert öntözésére tartson állandó napszámot, a ki a vizet a szökőkútból szüntelen hordja; a csak 9 lóralaló istállót bővítheti kényelmesebbre s nagyobbra; a két katona házát válassza el, [ebből az látszik, hogy a fejedelemnek tiszteletbeli őrsége volt,] a hercegné komornyikja szobájába állíttasson új kemenczét; a jégvermet vegye fal közé; a kertbe szerezzen szobrokat s kisebb-nagyobb vázákat; a gyümölcsöst és virágtáblákat gyarapítsa; a díszkertet nagyobbítsa meg s toldjon hozzá szőlőskertet; a fejedelem sétáló helyéhez a bástya fal felé emeltessen kőfalat; a narancsosra /*Orangerie*/ fordítson nagyobb gondot s vagy a szőlőben, vagy a gyümölcsösben állítson be árnyas sétahelyet /*Allée*/ sat.

E költséges élet egyik oka azon súlyos sorsnak, melyben a szerencsétlen hercegi pár volt, midőn a hercegnő a bécsi udvari kamarához elébb említett levelet írta.

»A keserves szükség kényszerít engem — így kezdődik az — Excellentiád kegye és barátsága előtt fájó szívvel panaszolnom, hogy szeretett hercegi férjem már sok idő óta betegen fekszik, a mit neki azon nyomorúlt állapot okozott, melybe erdélyi birtokaiban szenvedett romlása s Exciád azon kegyének és barátságának hiánya vitte bele, hogy jogos és kiutalt követeléseinek kifizetése szerfelett könyörületlenül oly soká elhalasztatott. Énis anynyira pénz nélkül vagyok most, hogy annyim sincs, hogy őt szükségében segítni bírjam, elannyira, hogy ha a világ nagy hatalmai ezt látnák, bosszankodnának felette, hogy egy oly hű fejedelmet, a ki boldogult atyjával együtt fejedelemségét, országát és népét, jószágait és vagyonát, hűségérvettől indítatva s engedelmességtől megvakítva, együgyű alattvalói szeretetből ő császári felségének feláldozta és elhagyta, ily nyomorultán elveszni engedhetnek, és sem Huszt várának csekély vételárát nem fizetik meg, akkor, midőn ő felsége ennek sóbányáiból rövid idő alatt félmillió forintot vett be, sem a neki az erdélyi fejedelemségről lemondásáért ígért évenkénti 10,000 forint pensióból négy év óta egy krajczárt sem fizettek, holott ő felsége az erdélyi fejedelemségből is azóta sok millió jövedelmet húzott.

»Megvallom, — folytatja a hercegnő — midőn ezen szívtelen és nem érdemelt bánásra gondolok, nem tudom könnyeimet elfojtani, s nem vagyok képes hinni, hogy ezek ő császári felsége akaratával történének; mert ő felsége vele született kegyelmessége, nagylelkűsége és igazságszeretete annyira ismeretes, hogy az egész világ beszéli. Kérte az udvari kamara elnökét, hogy neki jelenvaló nagy szükségében férje 10,000 forint évi pensiójára és a Husztért megígért évi 4200 frtra előlegül 5000 frtot adjon, hogy hitelezőit részben kielégítve, hitelét fenntarthassa, követelése ez évi

9200 frt hátralék részletének, valamint a korábbi évi 50,000 frt kifizetetlen pensionak is utalványozását, annyival inkább, mivel tartozásaik tömege ezen fizetési késedelmek miatt már akkorára növekedett, hogy évenként 12,000 forintnál több interest kell fizetniök.«¹⁾

Ily életmód és pénzgazdaság mellett, oly drága és nagy városban, minő Bécs, nem csoda, ha már a fejedelem életében zilálttá lett pénzügyi állapotjuk, s képzelhető, hogy a később magára maradt hercegnőre nézve kétszeresen nehéz volt a Bécsben lakás. Férje sorsa lőn övé is. () onnan el nem mehetett. A magtalanság és a birtokok adóssággal elterhelése némileg igazolni látszott ezen politikát, s a kamarát a fiskális érdekek ellenőrzésére hívta fel. Ily rendkívül sok birtok jövőjét könnyen venni nem lehetett. Ebben a Bethlen-nemzetségnek is része volt, mely mind a fejedelem, mind a fejedelemnő ágán azokhoz örökösödési jogot és igényt formált. A sors által látszottak mindketten arra kárhóztatva lenni, hogy egymástól évek során át távol, később együtt élve ugyan, de állandóan szükségtől és hitelezőktől zaklatva, boldogok sohase legyenek s örökösük ne maradjon.

A fejedelem azonban elég gyöngéd s kötelességteljesítő volt hitveséhez, és sorsát biztosítani igyekezett. Még 1702-ben aug. 18-án a radnóthi kastélyt és uradalmat hitvesének véghagyományozta. »Én Apafi Mihály, római szent birodalombeli gróf — így szól — ezen írásomnál fogva radnóthi uradalmomat a kastélylyal együtt adom és rendelem halálom utánra kedves hitvesemnek, Bethlen Katának, úgy hogy ha férfi magzatunk marad, bírja az, ha nem, a birtok menjen át örök joggal s meg nem másíthatólag a nő-ágra. Halálakor pedig hagyhassa azon birtokot annak, a kinek akarja.«²⁾

1706. december 20-án pedig galanthai Eszterházy Pál római szent birodalmi herceg, Magyarország nádora, s illetőleg nádori ítélőmester Szirmay István előtt kölcsönös örökbevallást tettek a fejedelem és fejedelemasszony egymás közt mindennemű javaikra nézve. »Mi — így kezdődik az — Apanagyfalvi Apafi Mihály, római szent birodalmi herceg és hitvesem Bethlen Kata hercegnő, meggondolván a világi élet változandóságát s magunknak is másokkal együtt halandó sorsát, mint szintén azt is, hogy Isten az ő bölcs tetszésénél fogva, a mai napig a házasság élet gyümölcsét tőlünk megvonta, hogy hitestársi kölcsönös szeretetünknek és igaz elkötelezettségünknek jelét adjuk: ép elmével, eltökélt szándékkal, állandó jó indulattal egymás között az alábbi módon

¹⁾ A volt erd. kir. főkorm. levéltárban levő eredetiből.

²⁾ A volt erdélyi kir. fiskusi levéltárban levő hivatalos másolatból.

a következő kölcsönös szerződésre léptünk. *Elsőben.* Én Apafi Mihály, ha az isteni gondviselés engem elébb szólítna ki e világból, szeretett hitvesem Bethlen Kata ellenben engem túl él s én magam után semmi magzatot nem hagynék, neki hagyom és írom be mindenütt levő s bármi néven nevezett felkelhető vagyonomat; ezen kívül Hunyad várát, Illye várát, a Brettyén és Hát-szezen levő nemesi udvarházakat, a küküllővári várát Küküllővármegyében, — Szilágy-Csehvarát Középszolnokvármegyében, ezekhez tartozó minden javakkal, mezővárosokkal, birtokokkal, praediumokkal, részjóságokkal, havasokkal, és bármily név alatt jövő hasznokkal és jövedelmekkel; és pedig mindezeknek negyed-résztét, melyet én magam örök áron szereztem, szintén örök joggal; a más három részt pedig, melyet ketten szereztünk, zálogjogra, a zálogösszeg mértékeig. A karkoi udvarházat is, Alsó-Fejérvármegyében, melyet ketten szereztünk a három Tökölyi grófnőktől, zálogjogon, a zálogösszeg értékében. Ideértve azt is, hogy ha valami a fennebbi jókból zálogokúl elidegenítettett és én visszaváltani nem tudnám, hitvesem az én halálom után, ha akarja, visszaválthassa. A radnóthi vár tartozandóságaihoz való jogot Báthori Zsófia hercegnőtől, II. Rákóczi György özvegyétől, ketten elől említett szeretett hitvesemmel örök jogon pénzen szerezvén, minden ahoz tartozó birtokokkal, birtokrészekkel, tartozandóságokkal és jövedelmekkel, ugyanazon örök jogon neki valлом be. Fogaras várában s azon egész vidéken levő zálogi jogomat az egész zálogösszeg erejéig. Balázsfalva kastélyát Alsófejérvármegyében [mivel én is szerző vagyok] és az al-gyógyi udvarházat, minden odatartozó jókkal, birtokokkal, birtokrészekkel és minden néven nevezett tartozandóságokkal örök jogon. Monora fiskalis birtokrészt a beiratási zálogösszegben. Általában az elébb részletezett jókat bevallom és hagyom előlnevezett kedves hitvesemnek, Bethlen Kata hercegnőnek s mindkét nemem levő utódainak és hagyományosainak, a fennírt módon, olyképpen azon állapotban és mennyiségben, a mint azok halálomkor találatni fognak, azokkal való, szabad rendelkezési jogomat azonban míg élek, fentartva, s nem zárom el őt ezen örök bevállással attól, hogy egyéb javaimban is, a miket mások fognak örökölni, — ezek kivételével — jegybérét s törvényes tartási díját azoktól a maga részén követelhesse. Nem különben én Bethlen Kata hercegnő, ha Isten úgy akarja, hogy én múltak ki hamarabb az életből és az én szeretett férjem, Apafi Mihály herceg úr, tőlem született örökösöket nem birna, bevallom és lekötöm neki minden névvel nevezendő s bárhol levő ingó javaimat és vagyonomat, akár jegybér vagy női hozomány czímén, akár más ajándékozás útján kaptam; neki és örököseinek hagyva mindazon jogokat és követelése-

ket, melyek engemet vagy halálom után utódaimat illetnék; nemkülönben mindazon birtokjogot, a mit velem szerzett és zálogosított, fennebb elészámlált, vagy más bárhol levő jókból, utódaim vagy testvéreim most tetteleg, vagy később következtethetnének, bevallom az elől nevezett herczeg úrnak, az én férjemnek. Ezen kívül Thordavármegyében, Bodonban levő nemesi udvarházamat, mely sorsvonással jutott részembe, minden oda tartozó részjóságokkal s bármi néven nevezendő tartozandóságokkal. Hagyom pedig és bevallom mindezen jókat nevezett férjemnek s mindkét nemű örökösöknek és hagyományosainak azon joggal, melylyel engem illethettek volna, t. i. teljes szabad rendelkezési joggal, az ő hozzám való, a fennebbiekben tanúsított szeretetének és jóindulatának elismeréséül. . . «¹⁾

Ezen kívül a fejedelem Ebesfalva és Almakerék ősi birtokait is hitvesének vallotta be, oly módon, hogy ha a fiscus kezére s birtokába akarja venni, 32,000 frtot fizessen érettök. A Máramarosban levő Bocskay-birtokokra és Szigethen levő Thököly-féle udvarházra s ahoz tartozó falvakra nézve szintén bizonyos évi járulék fizetése volt kikötve az azokat kézre venni kívánó erdélyi fiscus és kamara részéről.

Midőn II. Apafi Mihály 1713. febr. 18—22-ke közt — a halál napja még maig bizonyosan nincs tudva — meghalt, terhelő adóssága 1714. sept. végéig 1.089,965 forintot tett.²⁾ A kettőjük közti örök bevallás értelmében az Apafi-birtokok terheikkel együtt az özvegyre szállottak, a ki e tartozást 1718. szept. végeig 63,975 frttal apasztotta. Azon évi december végén adóssága és a kamathátralék 1.051,729 frtot tett,³⁾ követelő adóssága 62,697 frtot⁴⁾

Megkísérllette az özvegy fejedelemasszony a férje által bírt 10,000 ft pensio megnyerését,⁵⁾ visszaszerezte a Thököly-féle birtokrészeket Máramarosban, melyeket a Rákóczi mozgalomban elvesztettek volt, Kászoni Jánostól, neki adván érettök saját Illyén, Szilágy-Csehen, Magyar-Berekjén, Bajnitzán, Kelemenesen és Al-Gyógyon levő birtokrészeit.⁶⁾ Hosszasan küzdött az erdélyi és magyarországi fiscussal, melyek birtokait tetteleges erőhatalommal el-elfoglaltgatták, rokonaival s más követelőkkel, a kik halá-

¹⁾ A volt erdélyi kir. fiscus levéltárában levő egyszerű másolatból.

²⁾ Lásd az erd. kir. kincst. levéltárában 1720. évi 36. szám alatt levő előadatban.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Látható 1722. évi 49. erd. kir. kincst. sz. alatt.

⁵⁾ Látható 1720. évi 36. erd. kir. kincst. sz. alatt.

⁶⁾ Látható 1722. évi 49. erd. kir. kincst. sz. alatt.

lát várni nem bírva, elhagyatottságát megkárosítására használták fel. Végre kifáradt, megtörött s 1722. febr. 4. Bécsben a legfőbb udvari kamarával a következő szerződésre lépett. »I. Minden Apafi-birtokokhoz, legyenek ősi, fiscusi vagyis koronajók, legyenek szerzemények, azon leltárak szerint, melyek a fejedelem halálakor készültek, megcsonkítás, eldarabolás nélkül, az azokat illető s jegyzékbe veendő eredeti oklevelekkel együtt, a kir. fiskus tulajdonosi és birtoklási jogát elismerte s azok átadására magát késznek nyilvánította. 2. Ezen lemondás és átadás alkalmával egyidejűleg a kir. fiscus azon birtokokat az írásokkal együtt az özvegy fejedelelemnőnek¹⁾ életéig terjedő birtoklás és használat végett visszaengedte. 3. A fejedelemnő birtokai igazgatója mellé a fiskus is egy társ-tagot nevez ki, a ki a kettőjük által meghatározandó fizetését ezen birtok jövedelméből kapja, a kezelésben részt vesz, az adósságok törlesztésére rendelt pénzeket átveszi s rendeltetése helyére adja. 4. A fejedelemnőnek az udvari kamara és erdélyi főbb tisztek részéről birtokai használásában és megtartásában minden kitelhető védelem biztosítatott. 5. A fejedelemnő megígérte, hogy az adósságok törlesztésére, évenként 20,000 r. frtot fizet, s 10-et az első, 10-et a második félév elején ad át a fiskusi társigazgatónak, kifogás és mentség nélkül, mindaddig, míg minden adósság törlesztve lesz, a fizetendők sorrendjét az udvari kamara határozzván meg. 6. Az adósság teljes törlesztése után az erdélyi cs. kir. főhadvezérnek fogja a fejedelemnő a kikötött 10—10 ezer r. frtot fizetni; ha vonakodnék, a fiskusi társigazgatónak joga lesz azt a birtokok jövedelméből tényleg kifogni. 7. Nemcsak a követelt özvegyi tartásról vagyis az őt megillető ellátásról ezennel lemond, de e felett a leghatározottabb jogi alakban kötelezi magát, hogy halála után mindazon inscriptionalis összegeket, melyek az általa bírt fiskusi jókra vannak fektetve, az ő a fejedelemmel együtt örökösen szerzett javaik iránt lehető vagy ezután bármikép ránézhető követeléseit az Almakérékért s Ebessfalváért férje által neki örökbevallott 32,000 frtot, a máramarosi Bocskay-féle birtokot, Szigethen levő udvarház és ehez tartozó birtokok után vett hasznokat és évi járandóságot, végre őt, férjét, s mindkettőjük örökösait és hagyományosait bármikép, bármikor és bárhonnan illethető minden követeléseket, jogokat,

¹⁾ Az oklevelekben *Princepissa* latin kifejezés van rendesen használva. Én az osztrák befolyás alatt költekben *hercegnét*, az Erdélyben irottakban *fejedelemnét* véltem jónak használni; mert a császári udvar II. Apafival való minden egyezkedésének alapja az *erdélyi fejedelemségről lemondás* levén: nem hihető, hogy féltékenysége a hercegi és hercegnői czimnél egyebet érthetett vagy megengedhetett volna.

és jogcímeiket a kir. fiscusnak vagy is kincstárnak adja és engedi át szabad tetszéséből, jog fentartás nélkül, az iránt minden követelésről lemondva, és pedig azon összes birtokokat nemcsak a gazdasági fölszereléssel, de más ingóságokkal, u. m. lovakkal, igás barmokkal, tehennel és mindennemű marhákkal együtt [*ide nem értve a női dolgokat, clenodiumokat, öltözeteket, s a fejedelemszony használatára szükséges kellékeket*], úgy, hogy a fejedelelnő halálával a kir. fiscus mindezen Apafi birtokokba, jószágokba, ingó és ingatlan jókba minden költség, kiadás vagy másnemű alkalmatlanságok nélkül, egyszerűen s tényleg bemelessen, azokat bírhasa, birtokolhasa s róluk akarata és tetszése szerint rendelkezhessék, mindazon jogok és címek, melyekkel és melyek alatt a mondott fejedelelnő azokat bírta, bírná, vagy bírhatta volna, a kir. fiskusra menvén és ruháztatván át. . . . Ezen a fejedelelnő által megígért s elébb elbeszélt birtok- és jogátengedésért egyfelől, másfelől a meghalt fejedelelnőnek a felséges osztrák uralkodóház iránti jeles érdemei tekintetéből, — 8. A cs. kir. udvari kamara igéri, megengedi s teljes hatalmat ad a sokszor említett fejedelelnőnek arra, hogy 100,000 rénes forintról, úgy halála esetére, mint élők között a legszabadabban rendelkezhessék; mely összeget a császári udvari kamara az öröklő fejedelelnőnek, hagyományosainak vagy engedelmyeseknek, a feljül meghatározott időben [*a hitelezők kielégítése után*] nem egyszerre s egy összegben, de évenként 20 és több vagy kevesebb ezer forintenként fog megfizetni. Hogy pedig a fejedelelnő és örökösei s hagyományosai a kikötött 100,000 r. frtról annál bizonyosabbak legyenek, a szóban levő Apafi birtokokból 6 ezer forint évi jövedelmet adó bizonyos rész inscriptionalis joggal az említett 100 ezer forint értékeig neki tulajdonúl fog adatni, arról törvényes oklevél állittatik ki s ez királyi megegyezéssel is [*Consensus Regius*] megerősittetik, a császári kamara vagy fiscus részéről semmi kigondolható akadály ellent nem állhatván. A fejedelemszony ezen szerződés által biztosittatik arról, hogy ezen 100,000 forintról teendő akár végrendeleti, akár másféle intézkedésnek a kir. fiscus részéről akadály nem tétetik, sőt ezen rendelkezési joga teljes érvényben marad. A beírt birtok pedig addig marad használatukban, míg a 100,000 forintot egészen megkapják, a jószág jövedelme az írt módon részint ezen kamat fizetésére s részint tőke-törlesztésre fordítatván. Ha pedig a fejedelelnő az adósságok teljes kifizetése előtt halna meg, az egész birtoktömeg együtt marad s jövedelme a hitelezők kielégítésére fordittatik. Ez esetben a fejedelelnő örökösei és hagyományosai a kiszakítandó birtokot az írt inscriptionio jogán bírják ugyan, de a 6000 frtot mindaddig törlesztésre tartoznak fordítani, míg az adós-

ság egészen törlesztve lesz. 9. A fejedelemnőt a kir. fiscus netaláni megtámadói s nevezetesen a Thököly-birtok egy részéhez jogot formáló Kászoni János erdélyi udvari alkancellár és örökösei ellenében védeni és érette szavatosságot vállalni tartozik. . . Ezen szerződést pecsétével megerősítve a fejedelemnő sajátkezűleg így írta alá: Viennae, die 4-a februarii 1722. *Catharina Principissa Apafiana Vidua.*«¹⁾

Az özvegy fejedelemnőt a rendkívüli önmegadás ezen lépésére a fejedelmi férje és öntapasztalatai bírták. Át kellett látnia, hogy az udvar várja és előkészíti az örökösödés megnyílását s még életében mint saját tulajdonáról kíván fenforgó nagy érdekek esetében birtokairól rendelkezni. Hihetlennék látszik, pedig tény, hogy a császár az erdélyi oláh görög katolikusoknak kedvezni akarván, a tényleg és jog szerint özvegy fejedelemnő birtokában levő Fogaras várába telepítette be azok püspökét s külső birtokot is csatolt hozzá.

»Ő császári kir. felsége — így szól az adományozó levél — az Erdélyben tartózkodó [*commorantes*] egész oláh nemzet vigasztalásául Pataki Jánost kegyelmesen annak püspökévé nevezte ki s az ő és utódai számára örökemlékezetül új alapítványt és adományt tett, megengedve kegyelmesen, hogy az új püspök utódai a *fogarasi püspöki kitiüntést* vagy *czímet* viselhessék s püspöki adományul más egyéb jókról gondoskodván, tetszett ő felségének, hogy addig, míg a kir. kincstárból Fogarasban egyházi feje állásához illő lak építtethetnék, a bécsi főhadi tanács által a fogarasi várban engedessék és adassék neki ideiglenes lakás. Ő felsége akarátja az, hogy némi alkalmas gazdaság folytathatása végett a püspök és hivatali utódai számára Fogaras mezőváros közelében egy nagyobb, vagy ha ilyen nincs, két kisebb falu átengedése által legyen gondoskodva. Mely kegyelmes és szent alapítványi eltökéléshez a fejedelemnő is a maga részéről annál hajlandóbb lesz hozzájárulni s elrendeli, hogy fogarasi uradalmi tisztjei erről kellően értesüljenek és mindent szelíd eszközökkel, békés egyetértéssel intézzenek el, mivel az e tárgyban működő bizottság elnöke a fejedelemuő ebbeli tetszéséről ügyvéde által már bizonyossá tétetett. . . «²⁾

Erdély birtoktörténetében egyedül álló adományozási eset, az uralkodó által a jogszerű birtokos tisztjei és ügyvéde előzetes beleegyezése alapján, egy harmadiknak javára végrehajtva, a mire a magyar főúrnőt sem hajlamai, sem a nemzeti érdekek nem vontatták, de a miben ellenkezni hű alattvalói tiszte elleni lett volna.

Nem soká viselte e megalázó egyesség következményeit az árva fejedelemnő, 1725. január 2-ka véget vetett szomorú életé-

¹⁾ A volt erdélyi fiscalis levéltárban levő eredetiből.

²⁾ Ugyanott levő hivatalos másolatból.

nek.¹⁾ Mennyire érdeklődött iránta maga a császári felség, kitűnik abból, hogy halálát január 3-án kelt kir. leiratban maga tudatta, az erdélyi udvari cancellaria által a kir. főkörmányszékel. A fontos kir. leirat, melyet történelmi becslévé tesz az, hogy a fejedelemnőnek eddig biztosan nem ismert halála napját határozottan megmondja, ismertetést érdemel. »Miután néhai méltóságos Apafi Mihály r. szent birodalmi herceg meghagyatott özvegye, szintén r. szent bir. hercegnő, született Bethlen Kata Isten ő felsége tetszéséből tegnap mindkét nemű örökösök nélkül kimúlt, a kir. körmányszéknek kegyelmesen megparancsolta, hogy míg e tárgyban a további rendelet kibocsátatnék, hivatalából folyólag úgy intézkedjék, hogy azon örökségekbe s ingó és ingatlan jókba, melyeket a hercegnő életében bírt, még pedig azok egész tömegeibe, semmi szín alatt, senki belemenni ne merészljen, annál kevesebbé azokat el ne foglalja, s a kir. főkörmányszék azoknak, a kik a felség kamarai ügyeit viszik, megtalálás esetében kellő segítségére lenni el ne mulassza.«²⁾

Eközben az Apafi leány-ág megértvén a halálesetet, azonnal felírt a kir. főkörmányszékhez, tudatva, hogy a néhai herceg jogán özvegye csak menyasszonyi jegybér czímén maradt ősi jószágaiban, úgy egyéb ingók, sőt a családi levelek birtokában is, a herceggel azonban a folyamodók osztozó atyafiak, a mit a maga idejében bebizonyítanak; nem tudják — így szólnak kérelmökben — mi jogon foglalhatta és zárhatta el Viechter kamarai főtanácsos ama jókat és birtokokat a fiscus számára, holott kihálás csak fiágon van, a nőág fennáll, sem megszakadás, sem más eset fenn nem forog. Ez különösen sérelmes rájuk nézve a levelekért, mert mint legidősb, a családi leveleket a néhai herceg tartotta, s most a család összes levelei, annak, sőt tán a hazának is nagy kárára, szintén a fiscus kezébe jutottak. De lehettek ott más familiákat illető levelek is, melyekhez a fiscusnak joga nincs. Hallották ugyan — így szólnak tovább — hogy a kamarának szerződése lenne a meghalt hercegnővel, de ez az ő joguk-

¹⁾ Halálára gróf Lázár János latin emlékverset írt s művei közt kiadta ily czím alatt: *In exequias S. R. I. PRINCIPIS MICHAELIS APAFI II. Viennae denati Anno 1712.* [helyesebben: 1713.] *insequente mortem ejus Anno 1725. Conjuge quoque Sua Comite CATHARINA DE BETHLEN, et A. 1727. indulta Aug. Aulae sepulturam parantibus Cognatis.*

Lásd: Joannis Com. Lázár sat. *OPERA POËTICA Varii Argumenti.* Inpressum per Stephanum Paldi, Anno 1765. [Cibinii] 8° pag. 9—11.

²⁾ Az erdélyi kir. főkörm. levéltárában levő eredetiből.

nak nem árthat, mert a hercegnő csak a magáéból rendelkezhetett, az pedig az ősi jószágokban csak a menyasszonyi jegybérré [*Dotalitium*] terjedhetett ki. Kérte tehát a nőág a kir. főkormány-székét, vegze tekintetbe igazságát s intézkedjék, hogy a Szebenben és Balázsfalván elpecsételt levelek s egyéb ingó javaik elfoglalása és lepecsételése miatt jogukban kárt ne valljanak, sőt a haza törvényei és az igazság szerint igazuk kiszolgáltassák; terelje vissza a kir. főkormány-szék a félrevezetett ügyet a hazai törvények egyenes útjára. ¹⁾

A királyi főkormány-szék a felséghez felírt, tudatva, hogy b. Viechter az ő tudta és értesítése nélkül, minden ingó és ingatlan javakat különbség nélkül elfoglalt és lepecsételt, a miről a királyi főkormány-szék tudósítván, kötelessége szerint, az Apafi nőág által is hathatósan felhíva, biztost küldött Szebenbe, hogy mind az ország közügyét, mind a folyamodó nő-ágot illető leveleket tartalmazó ládákra a kir. főkormány-szék pecsétét tegye rá, a mit b. Viechter eleinte nem akart, de később a főhadvezér közbenjárására abba beleegyezett. A királyi főkormány-szék tudtára hozta a felségnek az Apafi-nőági örökösök panaszát is és hogy sem azok, sem a királyi kormány-szék nem bírnak tudomással a hercegné és udvari kamara között kötött egyességről s kérte, hogy b. Viechter a hazai törvények szerint való eljárásra utasíttassék. ²⁾

E biztosok egyike, Kun Zsigmond, kir. főkormány-széki titkár, Szebenben mártius 3. kelt levelében a kir. főkormány-széknek jelentette, »hogy b. Viechter János főkamara tanácsosnak a kir. főkormány-szék levelét átadván, megbízatását szóval is előadta, a ki úgy nyilatkozott, hogy az országot illető közokleveleket zár alá tétetni és elpecsételtetni, a kancellária levéltárába vitetni, úgy a kormány-szék kiküldöttét is a jók és birtokok összeírásánál jelen lenni megengedi; de ha familiai originálisok találtatnának, azokat a fiskusus jogai veszélyeztetésére kiadni nem itéli szükségesnek, mert feltehető, hogy azokat már az illetők kiválasztották. Reméli — úgy mondá tovább — hogy a tisztek számadásait, az oeconomicumokról való instrumentumokat haza fogják kívánni. A mely levelek pedig a Török Portával való mutua conferentiákból állanak, azokat a generalis megegyezéséből ő felségének fogják felküldeni. Tehát a mind két pecsét alatt levő s mind a kormány-széket, mind a familiaikat illető leveleket nem fogják a kir. kormány-szék kiküldötte előtt sequestrálni, hanem csak az országot illető közleveleket. A birtokok és jószágok elfoglalása

¹⁾ Az erdélyi kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

²⁾ Az erdélyi kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

— jegyzé meg — az ő előljáró felsőbbségének minden kése delmet és észrevételt kirekesztő parancsolatja szerint ment véghez, de a követelők azon jogaikat a haza törvénye szerint kereshetik. A generális előtt is előadta küldetése célját, s az ígérte a kir. kormányzéknek mindenekben segédkezését, intézkedett is. A levelek revisiója már elkezdődött. Két ládát két kamarai tiszt és egy cancellista még az ő segédkezése előtt registrált, ő várja a kir. kormányzéknek rendeletét és Alvinczi Gábor kormányzékbi biztostársa megérkezését; a dolgok elvégzése után mennek Fogarasha, Ebesfalvára és ha kívántatik, Küküllővárra az összeírás végbevitelére, a kir. kormányzék biztosa mindenütt jelen fog lenni. . . . «¹⁾

Mártius 10-én azt írja: »hogy a familiák levelei quasi via facti elvételvén a követelő felektől, nem ítélte helyesnek a dologhoz járulni. A kormányzék rendelete a fiscusnak nem árt, de a mit a kamarai főtisztviselők megkezdettek, a haza törvényei ellen van, a familiáknak is nagy kára következhetik, mert a fiscus majd csak azt adja elé, a mi tetszik. Az ország közügyeit illető levelek összeírása el volt ugyan végezve, de neki nem lévén rá parancsolatja, ahoz sem fogott hozzá. () mindenféle levelek lepecsétlését sürgeti s ha nem éri el, protestatiót fog beadni. Alvinczi Gábor, a másik kormányzékbi biztos is benn van már. Most a dolog szünetel, mert a kamara főbbjei Fejérvárra mentek. Egyébaránt úgy hallja, hogy eddig 18 láda levél találatott Szebenben, az egyikben donatiók vannak, azon kívül két Liber Regius, melyekben az van beírva, kinek miféle jószágok adattak és kik nemesítették meg. Odajövele óta a levelekhez nem nyulnak, ott vannak a ládáknak. «²⁾

Mártius 14-éről két jelentése van; az elsőben írja: hogy hosszas beszélgetés, szóváltás és egymás felvilágosítása után az összes Litterale instrumentumok elpecsétlése megengedtetett s tegnap 19 ládában, 3 zsákban s egy átalvetőben levő Litterale instrumentumokat be is pecsételte. A kamarai főtanácsos protestatióját bocsátotta előre, hogy ez elpecsétlés a fiskus jussának ne praejudikáljon, a kormányi biztos is protestált, hogy pecsété a ládákon érintetlen maradjon, senki fel ne bontsa, míg a felség nem határoz a dologban. A kormányzékbi biztos kívánta a bolt ajtajának a kormányzék pecsétével lepecsételését is, melyben a ládák vannak, de az nem engedtetvén meg azért, hogy ottegyéb iratok is vannak, a kormányzék biztosa ez ellen is tiltakozott. Az ingó javakra azt jegyzi meg a kormányzék biztosa, hogy ha a méltó-

¹⁾ A volt kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A volt kir. főkorm. levéltárában levő eredetiből.

ságos familiák váraoztak volna, minden bizonynyal a mobile bonumokat is lepecsételhetette volna az írásokkal együtt, mert hallomása szerint felülről meg volt hagyva, hogy mind a kormányszék, mind a familiák bocsáttassanak oda az összeíráshoz. Így egyesítve az erőket, jobban ment volna végbe a dolog s a fiskus a mobile bonumokhoz is nem nyulhatott volna. . . . A kormánybiztos — így végzi levelét — innen indul Fogarasba, onnan Ebesfalvára és Küküllővárra, ahol a mi litterale instrumentumok lesznek, azokat is elpecsételi. . . . «¹⁾

Ezen napilevele pótlásául későbbismét írja: »hogy felmenvéna kamarai főtanácsoshoz s alárendelteihez, azok kívánságukat jelentették ki, hogy ő mind Fogarasban, mind más helyeken a mobile bonumok számbavételénél legyen jelen, azért — a mint ők állíták — hogy ha valami levelek vannak azok között, elkülönítessenek és pecsételtesenek le, noha a biztos azt véli, hogy azok bizonyára ki vannak választva a mobile bonumok közül; azt is kívánták, hogy Fogarasból Ebesfalvára, onnan Küküllővárra és Balászfalvára s végre Szebenbe hozatván az írások, ő mindenütt kísérje. De ő a pecsételésen kívül egyébre kirendelve nem lévén: más dologba s a bonumok investigálásába nem elegendik, kivált azért, hogy a leveles-bolt ajtaját bepecsételni nem engedték, hanem elmegy, s a hol levél van, azt lepecsételi, ha engedik, ha nem, protestatiót ad be ellene s azzal visszatér. Írja továbbá, hogy tegnap a pecsételés közben elsőben Récsei, azután Keszei urak tól, az elhalt fejedelemnő fő jószágigazgatótól megkérdezte: hol volna az a két Liber Regius, melyekbe a fejedelmi expeditiók protokolláltattak? imígy-amúgy azt felelték: valamelyik ládában; de ma végére járt, hogy Gebhard, a kamara által kinevezett jószágigazgató a maga szállására vitte, a mit nem tehetett volna, mert ő a jószágok s nem a levelek felügyelője, kiváltképen nem ezeknek, melyek egyenesen a kir. kormányszék levéltárát illetik. Elment azért oda és lepecsételte s a többi levelekhez vitelét is kívánta, de Gebhárd megtagadta azért, hogy már Keszei is elment. A kormányszék biztosa e tárgyban a generalishoz folyamodott. . . . «²⁾

Az említett kettős tiltakozást 1725-ben mártius 12-én Tokay István, fejérvári káptalani levélkereső foglalta írásba s a feleknek jogaik védelmére kiadta; így jutott annak egy eredeti példánya a kir. főkormányszék levéltárába. E szerint az összeírási rendeletet a bécsi udvari kamarai tanácsos Gruebi I. Báró Fichter János adta ki, végrehajtották a kamara részéről Gebhárd Károly

¹⁾ A volt kir. főkormányszék levéltárában levő eredetiből.

²⁾ A volt kir. főkormányszék levéltárában levő eredetiből.

Lőrincz kamarai jószágfelügyelő és Wilhelm Huenrich János, a kir. kormánysszék részéről Csapói Kun Zsigmond kir. kormánysszéki titkár, Alvinczi Gábor registrator. A levelekről a kir. kormánysszék biztosa azt mondja: »hogy azok I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem és neje Bornemisza Anna halálával, fiokra II. Apafi Mihály r. szentbirodalmi herczegre, s annak halála után hitvesére Bethlen Kata herczegnőre szállottak, a ki közelebbről szintén elhalván: itt maradtak az országban s mint részint az országot, részint a velök vérségben levő nemzetségeket illetik, zár alá vételök azért és addig rendeltetett el, míg az örökösök és fiskus közötti követelések békésen kiegyenlítettnek. A kamarai főtanácsos tiltakozott, nehogy a lepecsételés a fiscusnak kárt okozzon, a kir. kormánysszék biztosa pedig a pecsétek feltörése ellen. . . .«³⁾

A számbevétel és új leltározás a következő sorban ment végbe: I. Szebenben 1729-iki febr. 26-án, két leltár készült, a) az özvegyen elhalt fejedelemnő azon ingó javairól, melyek Szebenben 1714-ben is leltározva voltak, b) azon ingó javakról, melyek 1715-ben Bécsből Szebenbe hozattak ugyan le, de akkor nem, hanem csak 1725-iki febr. 26-án vétettek számba és leltárba. II. A fogarasi várban volt ingóságok mártius 17-én, de meg van jegyezve, hogy 1714-ben a fejedelem halálakor azok is leltározattak. III. A küüllővári kastély ingóságai mártius 23-án. Erről nincsen följegyezve korább történt leltározás. IV. A Szebenben és Fogarashan 1714-ben leltározva volt, dec. 1725-iki leltározáskor nem talált tárgyakról készült, KIMUTATÁS készült mártius 24-én, végre V. külön KIMUTATÁS készült, a mind Szebenben, mind Fogarashan és Küüllőváratt talált levelesládákról és országot illető könyvekről.

E leltárak mind latinul vannak írva, igen közönséges latinsággal; sok helyütt a tősgyökeres magyar szónak megfelelő latin kifejezés nem léteben akkor gyártott új szókkal s oly értelmetlenül, hogy alig voltam képes eltalálni, mit értenek némely latinositott szó alatt. De mivel a leltárak eredeti forrás-adatok, bár sok helyütt tudtam a leltározó szándékát s hogy minő magyar szót értett, kényszerítve láttam magamat híven megtartani az előttem állott eredeti latin szöveg olyan a milyen értelmét és irányát. Aki majd feldolgozza, tudni fogja a jót kiválasztani, elvetvén a nem-helyest.

A leltárak tartalma az eléadott sorrendben.

¹⁾ A volt kir. főkormánysszék levéltárában levő eredetiből.

Százados 1883.

I. a) A fejedelemszony Szebenben talált s 1714-n is számbavett ingó javainak újabb leltára.

Ez ingójók 56 ládába voltak elhelyezve, levelesláda 1714-n leltározva nem volt; könyves láda együtt 8, ezek közül a XV-ik egészen tele, volt benne 7 könyv, egy VII., másik XI kötetes Atlásféle; a XVI-dikban csak 3 könyv volt; a XIX-ikben 7. XXII-ikben mind könyv volt, összesen 30; a XXVII-iki egészen tele volt, együtt 38 drb; a XXXIV-ikben 14, a XXXV-dik egészen tele volt, együtt volt benne 27 drb; a XXXVI-ikban szintén volt 47, a XXXVIII-ikban és XLVIII-ikban egy-egy könyv, tehát együtt: 173 külön munka, némelyik több kötetű. A leltározók megjegyezték, hogy az egyenként megjelölt és megbecsült könyveken kívül a XXII-ik ladában volt 109 különböző tárgyú, csekélyebb értékű könyv, a XXVII-ikben 63, a XXXIV-ikben 15; ezeken kívül e ladában levők közt a 22-ik tételszám alatt ily című mű volt: »*Genealogia Celsissimi Principis Apafi, additis hinc inde insignibus gentilicis aritidis in quinqua membris unitis, oblonga, curiose descripta et calamo circumcirca depicta.* [Mily nyelven, nincs kifejezve]; a XXXVI-ik ladában különböző tárgyú és csekélyebb értékű s meg sem becsült kisebb könyv 62 darab, együtt: 250 kisebb érdekű s meg nem becsült és meg nem határozott könyv.

E könyvtárt ismertette a „*Magyar Könyvszemle*“ 1881-ki évfolyamában, a 121—134. lapon Thallóczy Lajos ur az Országos Levéltárban levő 1714-ik évi összeírás alapján. Ő — annak alapján — 165 külön munkát sorolt elő, s a 21 tétel alatt megjegyezte, hogy az ott megjelölt könyveken kívül még van különböző tárgyú s csekélyebb értékű 50 darab könyv s néhány kézirat 8°-réthben, melyek becsára 1 frt 20 kr, az 52 tétel alatt szintén megjegyzi, hogy ott is volt ilyen könyv 63, ezek becsára volt 1 frt. Thallóczy ur forrásában tehát kisebb értékű könyv [feltéve, hogy az ő figyelmét semmi sem kerülte ki] 113 drb volt, az enyimben 250 s így 137-tel több.

Másik különbség a két forrás közt, hogy, a mint összehasonlítás után meggyőződtem, a Thallóczy úr által használt forrásban nem voltak meg, a következők:

Opera Theologica Johannis Coccei Amstelodami, 1669—75. fol. Tomi septem¹) becsára 41 r. f. 40 kr.

Joannis Miltoni Angli: Pro populo Anglicano defensio, contra Claudii Anonymi alias Salmasii, defensionem Regiam, Londoni, Ao 1651. 12-rét b. ára 1 r. fr.

Nicolai Istvánfi Pannoni Historiarum de Rebus Hungaricis folio b. á. 2 r. frt 30 kr.

¹) *Graesse* Trésor-jában Volum. VIII. van jegyezve.

[A kiadási évek ezek: 1622. 1624. 1685. Melyik volt ezek közül? meg nem határozható.]

Ciceronis Opera omnia 4° b a. 2 r. frt 30 kr. [Kiadása meg nem határozható.]

Georgii Passionis (?) Lexicon Graeco Latinum in novum Dni Nostri J. Christi testamentum. Lipsiae A. 1658. 8° b. á. 1 r. frt 30 kr.

Genealogia Celsissimi Principis Apafi stb. [*fennebb a teljes cím adva volt.*]

Az én forrásomban ellenben a Thallóczy úr által közlöttekben nincs meg:

127 lap 61 tétel: Johannes Jacobus Hemlinus stb.

129 » 90 » Eliae Levitae Germani Grammatica Hebraea stb.

131 » 123 » Catullus Tibullus Propertius Poeta stb.

132 » 129 » Vegetius Rhenatus stb.

A különbözés okai lehetnek: tévedés, eladás, új szerzés vagy az 1713 és 1725-ki összeírás között történt könyvkicserélés.

JAKAB ELEK.

Stitz. 1883.